

Милан Денчић

Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Одељење за историју

e-mail: milan.dencic@f.bg.ac.rs

СРПСКЕ ЗЕМЉЕ У ЖИТИЈИМА СВЕТОГ СИМЕОНА И СВЕТОГ САВЕ

Апстракт: Рад се бави начинима на које су српски животописци XIII века схватали и у житијима Светог Симеона и Светог Саве приказивали целину српске државе свог и времена које им је претходило. Питање именовања српске државе у средњем веку до сада је најчешће сагледавано из угла документарних извора, док су наводи из наративних извора углавном служили као поткрепљење онога што је налажено у исправама. У раду су анализирани наводи из појединачних житија, угледање млађих на старије животописце, али и питање њиховог односа према именовању државе у владарским исправама које су им могле бити познате.

Кључне речи: житија, Свети Сава, Српска земља, Српска земља и Поморска, Диоклитија, Далмација, Травунија

Пре две и по деценије у нашој историографији је указано на вишезначност појма земља у српском средњем веку. На основу дипломатичких и наративних извора показано је да се појам земља могао односити на тло, планету, одређени крај, државну територију, етнички простор једног народа, али и на старе српске историјске области или веће територијално-управне јединице.¹ У готово свим тим значењима појам земља присутан је и у српској књижевности XIII века чију окосницу чине дела Саве Немањића, Стефана Немањића, Доментијана и Теодосија, а овом приликом пажња је посвећена земљи као српској државној територији и етничком простору. Уобичајен и најраспрострањенији назив за српску државу током читавог средњег века у домаћим изворима, како наративним тако и документарним, јесте онај изведен преко придева – Српска земља или Српска земља и Поморска.² Оба назива имала су и облик у множини – српске земље или српске земље и поморске. Други назив је касније ушао у употребу, али није заменио првобитни, већ се оба назива срећу у изворима насталим кроз дуги низ деценија. До сада се при освртању на питање назива српске државе најчешће прибегавало тражењу одговора у документарним изворима, што је свакако и оправдано јер се у њима среће, може се рећи, службени назив за српску државу, скоро без изузетака у интитулацијама и потписима владарских исправа. У житијима се назив за државу такође чита на местима у тексту где су животописци титулисали владара, али су они о целини српске државе често писали и у другим контекстима, што њиховим делима даје додатни изворни значај за ово питање.

¹ Мишић 1997, 134, 146.

² Јиречек – Радоњић 1978², 2, 3; Динић 2003, 165; Мишић 1997, 134, 135, 146.

Житија најчешће говоре о *земљи* управо као целини српске преднемањихке и немањихке државе. У то време архимандрит, Сава Немањих је у првим редовима свог *Житија Светог Симеона*³ описао одлуку о оснивању Богородичиног манастира у Студеници, коју је донео Стефан Немања, владар *све Српске земље (въсее сръбскые земле)*, а ниже и да је Бог поставио самодржавног господина Стефана Немању да влада *свом Српском земљом (въсею сръбскою земלקю)*.⁴ Природа ктиторског житија написаног уз *Студенички типик* условила је сажетост Савиних података, али та сажетост не умањује њихов значај. Сава је за целину српске државе користио назив *сва Српска земља*, односно *Српска земља*, као што се чита у опису Немањине *обнове и утврђења* своје и дедовине свог оца, тј. територијалног проширења српске државе тог времена. За том приликом наведене територије Сава је додао како је велики жупан Стефан Немања (1166–1196) придобио *од Поморске земље Зету са градовима, а од Рабна Пилота оба (wt[ъ] помоѣскые землк зетоу и съ градъвы. а wt[ъ] рабна. пилота ѡба)*, док је *од Грчке земље (wt[ъ] гръчскые землк)* придобио Патково, цело Хвосно, Подримље, Кострц, Дршковицу, Ситницу, Лаб, Липљан, Дубочицу, Реке, Ушку, Поморавље, Заграту, Левче и Белицу.⁵ На крају кратког одељка о освајањима његовог оца, Сава је забележио како су све претходно наведене територије у прошлости насиљем одузете од Немањине дедовине, *Српске земље (сръбскые землк)*.⁶

Динамична промена граница српске државе за време владавине великог жупана Стефана Немање и великог жупана и краља Стефана Немањиха (1196–1217–1227) привлачила је истраживаче од почетка критичке историографије до данас и добро је осветљена.⁷ Анализирано је и шта по том питању откривају управо животописци Светог Симеона и Светог Саве,⁸ тако да се ће се овај рад проширења државе дотицати само у ширем контексту начина на које су животописци схватили целину српске државе. Велики жупан Стефан Немања је након смрти цара Манојла I Комнина (1143–1180) у више наврата током осамдесетих година, уз помоћ савезника и самостално, вршио притисак и освајања на рачун Царства Ромеја у практично целом јужном и источном граничном појасу.⁹ Све код Саве наведене области Немања је и задржао након битке на Јужној

³ Сава Немањих је *Житије Светог Симеона* написао у уводу *Студеничког типика* из 1208. године као ктиторско житије оснивача манастира. Богдановић 1980, 150. За издања житија Светог Симеона која су написали Сава, Стефан Немањих и Доментијан, као и за издања житија Светог Саве која су написали Доментијан и Теодосије в. Мишић 1998, 93, нап. 1. Од тада су се појавила и двојезична издања на српскословенском и савременом српском језику: Свети Сава 1998 (2018²); Стефан Првовенчани 1999 (2017²); Доментијан 2001. Наводи из житија у овом раду дати су према овим новијим издањима, а за дела која их нису доживела према издањима из едиције *Стара српска књижевност у 24 књиге* на савременом српском, односно према издањима Ђ. Даничића на српскословенском језику.

⁴ Свети Сава 1998 (2018²), 148, 149. *Житије Светог Симеона* које је написао Сава Немањих остало је сачувано само у једином препису *Студеничког типика* из 1619. године, који се налази у Шафариковој збирци Народног музеја у Прагу под сигнатуром IX H 8 (Šaf. 10). Јовановић 1998 (2018²), XX, XXII.

⁵ Свети Сава 1998 (2018²), 148–151. За убикацију наведених жупа в. Благојевић 1983, 69, 70. За детаљно територијално одређење жупе Хвосно и о Хвосну као *земљи* в. Мишић 1998, 97–99.

⁶ Свети Сава 1998 (2018²), 148–151.

⁷ За исцрпан преглед литературе о овом и другим најважнијим темама историјске географије в. Мишић 2021, 82–95.

⁸ Мишић 1998, 96–101.

⁹ *ИСН I* (Ј. Калић), 251–260. О целокупном деловању Стефана Немање у контексту српско-ромејских односа в. Ферјанчић 2000, 31–45.

Морави из 1190. године.¹⁰ Када је за наведене територије Сава писао да су придобијене од Грчке земље, јасно је да се то односило на њихову дотадашњу политичку потчињеност Царству Ромеја. С друге стране, Поморска земља ни тада, а ни у другим периодима није постојала као засебна политичка јединица, из чега произилази да је израз Поморска земља код Саве имао преваходно географско одређење, тј. да се тим речима наглашавао приморски карактер наведене територије.¹¹ Када се то има у виду, не чуди како је у Савином дискурсу *Зета са градовима*, као део Поморске земље, истовремено могла бити обухваћена и појмом *све Српске земље* којом је владао Стефан Немања, односно како је у давнини могла припадати Српској земљи. Савина Пилота оба односе се на жупе Горњи и Доњи Пилот, од којих се прва простирала у долини Дрима, од састава Белог и Црног Дрима на запад, до скретања тока Дрима на југ, а друга у преосталом делу долине Дрима и равници североисточно од Скадарског језера.¹² Речи да су Горњи и Доњи Пилот узети од *Рабна* сведоче да је у њима живело претежно арбанашко становништво.¹³ Међутим, Арбанаси ни тада, а ни дуг временски период пре и након укључивања Горњег и Доњег Пилота у немањинску државу, нису могли бити једини становници ових територија. Тај простор су у претходним вековима населиле најпре словенске, а затим и скупине Срба, што се нарочито може тврдити с обзиром на то да је Доњи Пилот временом обухватио и стару српску жупу Купелник.¹⁴ На крају крајева, сама жупска организација сведочи о знатном присуству Срба са пољопривредом као преовлађујућим начином привређивања, поред Арбанаса који су се претежно бавили сточарством.

У наслову сачуваног текста *Житија Светог Симеона*, чије је писање Стефан Немањин највећим делом завршио 1216. године, Свети Симеон именован је као, између осталог, господин и самодржац свога отачаства, *све Српске земље и Поморске (всѣ срѣпскыи земље и поморскыи)*.¹⁵ Правдајући се тиме да није био у могућности да памти околности из времена рођења свог оца, Стефан је писао да је слушао о томе како је био велики метеж у овом крају српске земље и Диоклитије и Далмације и Травуније (*въ странѣ сен срѣпскыи землѣ. и диоклитик. и далмацки. и травуниѣ*). Током тог метежа Немањиним оцу су браћа одузела земљу, због чега је овај био приморан да оде у *место рођења свога звано Диоклитија (въ мѣсто рождениа своѣго. рекомом диоклитиа)*, где се

¹⁰ Мишић 1998, 96. О истим територијама као у житију, нешто сажетије говори се и у повељи великог жупана Стефана Немање, коју је већ као монах Симеон издао манастиру Хиландару (1198–1199), а чије се текстуално уобличавање, па и ауторство, доводи у везу са Савом Немањинем. Богдановић 1980, 151; исти 1986, 23, 24. Текст повеље в. у *Зборник*, 68, 69.

¹¹ Уп. Благојевић 2011б, 12, 13. У хиландарској повељи монаха Симеона стоји у првом лицу: **И приврѣтохъ ѿ Морьске Земле Зетоу и съ градовы** (*И придобих од Морске Земље Зету с градовима* – прев. аут). *Зборник*, 68. Разлика је незнатна и суштински непостојећа (Поморска земља/Морска земља).

¹² Благојевић 1983, 70; Мишић 2014, 33; Мишић 2022, 44.

¹³ Богдановић 2006, 37, 38, 53, 54. У хиландарској повељи монаха Симеона стоји како је током своје владавине придобио, између осталог, и **ѿ Рьбанасъ Пилотъ**. *Зборник*, 68.

¹⁴ Благојевић 1983, 70.

¹⁵ Стефан Првовенчани 1999 (2017²), 14, 15. Најстарији и уједно једини целовит препис дела налази се у једном рукописном зборнику насталом око 1320. године који се данас налази у Националној библиотеци у Паризу под сигнатуром Cod. Slav. 10. Јухас-Георгиевска 1999 (2017²), LXXIV, LXXV. Приређивачи оба издања сабраних списа Стефана Немањина насловили су их као сабрране списе, односно сабррана дела Стефана Првовенчаног, иако је добар њихов део, а међу њима и са књижевно-историјске тачке гледишта најзначајнији спис, *Житије Светог Симеона*, настао у време док је носио титулу великог жупана, односно није био првовенчани српски краљ из династије Немањића.

после одређеног времена у Рибници родио и Немања.¹⁶ О каснијем бављењу свог оца у приморју, Стефан Немањић је записао како је велики жупан Стефан Немања повратио *Диоклитију и Далмацију, отачаство и рођење своје, истиниту своју дедовину (Диоклантију же и Далмацию. ѡт[ъ]чѣство и рожденик своѡ. истовоѡю дѣдиноу свою)*, а осим тога и како ју је пре тога држао грчки народ са градовима које је ту подигао, због чега се и прозвала *грчка област (гръчѣскаѡ ѡбласть)*.¹⁷ Сава Немањић је писао о *Зети са градовима*, а будући да се земља Зета појавила на простору раније Диоклетије, јасно је да су о освајањима на том правцу говорили о истим територијама.¹⁸ Политичке и породичне околности у којим се налазио велики жупан Стефан Немањић условиле су његову употребу назива *Диоклетија и Далмација* при писању житија свог оца, уместо назива Зета, присутног у хиландарској повељи монаха Симеона, Савином *Житију Светог Симеона*, али и у повељи самог Стефана Немањића манастиру Хиландару.¹⁹

Наведене историјске области у јадранском приморју и његовом ближем залеђу чиниле су добар део територија на којим су се Срби у VII веку населили и потом учврстили. Чувено и често коментарисано дело цара Константина VIII Порфирогенита (913–959) из средине X века даје преглед тадашњих знања и традиције о овим територијама у ученој цариградској средини.²⁰ Травунија, односно Требиње, простирало се од Дубровника до Котора, а првобитна Диоклетија, односно Дукља, заузимала је простор од Котора ка кастелима Драча (Љеш, Улцињ, Бар). Различите историјске околности довеле су до тога да је током XI века Дукља била главни стожер српске борбе за збацивање ромејске власти. Њени владари, кнез Стефан Војислав (1037–1051) и његови наследници, постизали су током те борбе променљиве успехе, стављајући под своју власт и губећи многе српске и ромејске области.²¹ Стога не треба мислити како су доста познији српски животописци под Диоклетијом сматрали неки територијално јасно омеђен простор, без обзира што се на готово подударној територији првобитне Дукље јавила земља Зета. Под Далмацијом се подразумевало зетско приморје са градовима, односно територија коју је заузимала бивша ромејска тема Горња Далмација,²² те је још јаснија подударност Савиног (*Зета са градовима*) и Стефановог (*Диоклетија и Далмација*) обавештења о Немањиним бављењу у приморју, иако су користили различиту терминологију. Стефан је оставио и сведочанство о томе који су градови били у питању –

¹⁶ Стефан Првовенчани 1999 (2017²), 18, 19. С. Ћирковић је указао да се начин на који је Стефан Немањић именовао српску државу (*српска земља и Диоклетија и Далмација и Травунија*) могао односити само на време самог Стефана Немањића, а не и на време неименованог родитеља Стефана Немање, јер логички није могуће да је овај последњи у исто време отишао из земље која би обухватала Диоклетију у саму Диоклетију, како стоји у наставку текста. Ћирковић 2000, 25.

¹⁷ Стефан Првовенчани 1999 (2017²), 38, 39.

¹⁸ Мишић 1998, 98. Благојевић 2011б, 9–11.

¹⁹ Антоновић 2012, 87, 88.

²⁰ *ВИИНЈ II*, 46–65, са коментарима. Разлика између општег приказа српских приморских области који се чита код цара-писца и оног какав се налази у каснијим српским изворима, састоји се у томе што је у домаћим изворима простор Паганије схваћан као део Захумља, док је Дукља називана Дукљом и Далмацијом, изгледа по узору на званични назив коришћен од стране краља Вукана Немањића крајем XII и почетком XIII века. Сам двојни назив имао је корене у употреби ромејске администрације из претходних деценија. Бубало 2019, 249. Претпоставља се да су *Дукља и Далмација* биле део титулатуре и ранијих дукљанских краљева. Антоновић 2012, 87.

²¹ Благојевић 2011а, 71–92; Мишић 2014, 24–27; Мишић 2022, 31–37.

²² Мишић 1997, 135; Мишић 1998, 96.

Дањ, Сард, Дриваст, Скадар, Свач, Улцињ, Бар и Котор.²³ На основу Стефановог писања се види да је и на том простору посреди било ширење државе на рачун Царства Ромеја, а може се наслутити и етничка структура ових градова и њиховог залеђа, јер осим речи да их је држао род грчки и да се прозвала *грчка област*, чита се и како велики жупан Стефан Немања *људе своје који су у њима неповређене сачува, да служе држави његовој (люд[и] свок иже вь ниуѣ неврѣдимо сьхрани. слоужити ва[а]д[ы]чѣствоу кго).*²⁴ Дакле, рестаурација ромејске власти која је претходила заузимању ових територија од стране великог жупана Стефана Немање није довела до значајније кризе у присуству српског становништва на том простору.

Што се тиче проширења државе у другим правцима, на простору Косова и Метохије и у сливу Велике и Јужне Мораве, писање браће подудара се само утолико што су обојица писали о Липљану. Различито од Саве, Стефан је записао како је њихов отац свом отачаству приложио нишавску област до краја, Липљан, Мораву, Врање, призренску област и оба Полога до краја, са својим међама.²⁵ Овај несклад објашњен је тиме што је велики жупан Стефан Немањић и своја каснија освајања приписао свом оцу, будући да је наведене територије овај привремено држао под својом влашћу, од њиховог заузимања приликом успешног ратовања из прве половине осамдесетих година, па до пораза на Јужној Морави 1190. године о ком житија, разумљиво, не говоре.²⁶

Стефан Немањић је оставио сведочанство о томе како је Немања, по повратку свог оца у *престоно место (на стољноѣ мѣсто)*, примио друго, православно крштење из руку епископа *посред српске земље (поср[ѣ]дѣ српьскык землк)*, и то у храму Светих апостола Петра и Павла.²⁷ Српска држава тог времена имала је дакле своју престоницу (*stoљноѣ māsto*), о чему је обавештење у овом случају оставио сам владар који се налазио на челу државе. Истина, Стефан Немањић није навео име које је престоница носила, али се из других извора зна да је то био Рас, што с обзиром на храм у ком је крштење обављено, произилази и из Стефановог писања.²⁸ Држава српских великих жупана имала

²³ Стефан Првовенчани 1999 (2017²), 39. За најважније податке о овим градовима в. *Бар* (К. Митровић), *Дањ* (М. Антоновић), *Дриваст* (исти), *Котор* (исти), *Сарда* (исти), *Свач* (исти), *Скадар* (исти), *Улцињ* (К. Митровић), у: *ЛГТ*, ред. С. Мишић.

²⁴ Стефан Првовенчани 1999 (2017²), 40, 41. Према Доментијану, Диоклитија и Далмација су трпеле насиље од грчког рода и тамошњи градови су сазидани од њих, а Стефан Немања је свој народ у њима сачувао да служи његовој владавини. Доментијан 1865, 23; Доментијан 1988 254. У овом делу Доментијан је чврсто ослоњен на Стефаново писање.

²⁵ Стефан Првовенчани 1999 (2017²), 38, 39.

²⁶ Благојевић 1983, 69–75; Мишић 1998, 96, 97.

²⁷ Стефан Првовенчани 1999 (2017²), 18–21.

²⁸ У науци је најраспрострањенија убикација града Раса на месту Градине над Трговиштем, код ушћа Себечевске реке у Рашку, око 9 километара западно од центра Новог Пазара. Локалитет је темељно истражен, а резултати истраживања одавно су доступни. Поповић 1987; исти 1999, исти 2000. Главни аргументи који иду у прилог убикацији Раса на месту Градине над Трговиштем су брзо обнављање и ојачавање тврђаве у трећој четвртини XIII века, а што се доводи у везу са разарањем Раса од стране војске цара Манојла I, који је ратовао против рашког великог жупана Уроша II, истовремено ширење резиденцијалног комплекса, необично велика житница, богати покретни налази из друге половине XII и прве половине XIII века, укључујући и увезене налазе, као и ковање новца у време краља Стефана Радослава. У прилогу овој убикацији говори и један, првим Немањићима савремен, наративни историјски извор. Наиме, старац Симеон, један од преписивача *Вукановог јеванђеља*, оставио је између 1196/7. и 1201/2. године запис у ком је оставио сведочанство како је јеванђеље преписано *8 Пеки 8 градѣ Расѣ* (Марјановић-Душанић 1994, 201). То се може разумети као „у пећи у граде Расе“ или као „у Пећи у граде Расе“, односно у смислу заједничке

је и област која је сматрана за средишњу (*поср[ѣ]дѣ срѣпскык землкѣ*), а то је била *земља* Рашка. Манастир Ђурђеви Ступови код Раса, задужбина великог жупана Стефана Немање из првих година по његовом доласку на великожупански престо, такође су се, према речима Стефана Немањића, налазили *усред српске земље (оу срѣдоу срѣпскык землкѣ)*.²⁹ Разуме се да се у столном месту налазио двор владара, али се из писања Стефана Немањића види да је владар могао имати и више дворова. Наиме, велики жупан Стефан Немања је по заузимању Котора тај град поштедео разарања, а затим и додатно утврдио и у њега сместио свој двор.³⁰

На још неколико места Стефан Немањић је писао о *Српској земљи*, односно *свој Српској земљи* као називу за српску државу. У добро познатом опису обрачуна браће са Немањом, у времену када је овај био удеони кнез, остала браћа удеони кнежеви су се о потезима против Немање договорили са својим најстаријим братом, који је тада владао *овом српском земљом (сею землкю срѣпскою)*.³¹ Кад је писао о томе како су му се отац и брат, монаси Симеон и Сава, обратили са поруком да помогне подизање манастира Хиландара, Стефан је о себи писао у трећем лицу, као о Симеоновом сину ког овај оставио у свом отачаству, да влада *свом српском земљом (всею землею срѣпскою)*.³² Приликом описа преноса Симеонових моштију из манастира Хиландара у манастир Студеницу, када је говорио о самом приспећу моштију, Стефан је благосиљао Бога што је услишио молитве и донео светило отачаства, које просвећује *койце всек срѣпскык землкѣ*.³³

У делу Стефана Немањића срећу се новине у односу на до тада присутну терминологију у вези са именовањем српске државе. Стефанову садржајност и његову, у односу на Саву, развијенију терминологију за означавање српске државе, треба тражити у жанровској разлици житија која су написали и с њом скопчаном опширности дела, одразу Стефана као владара-писца у свом делу, али и јачем утицају дипломатичких

именице за пећину (пећ) или у смислу микротопонима изведеног из заједничке именице (Пећ). Трифуновић 2001, 50, 51, 79. Тиме се указује на непосредну повезаност пећине и града Раса, а пећина о којој се ради је по свој прилици пећински манастир Светог архангела Михаила, који се налазио на падини источно од зидина подграђа Градине над Трговиштем, а чија се изградња датује управо у другу половину XII века. Поповић 1987, 48–52; Трифуновић 2001, 79–81.

С друге стране, неки од истраживача убицирају Рас на месту Градине код Постоња: Калић 1988, 14–19 (овде и о свим другим наводима из житија Светог Симеона од Саве и Стефана Немањића који говоре о српској престоници тог времена); Ћирковић 1997, 424–427; Мркобрад 2000. Аргументи који говоре у прилог убијацији на месту Градине код Постоња су близина епископске катедре која се налазила у цркви Светих апостола Петра и Павла, континуитет насељености од античког до средњовековног периода, обнова у време цара Јустинијана I (527–565), што се доводи у везу са обновом Арсе о којој говори Прокопије, положај у средишту рашке жупе и постојање цркве уз палату. Као што се може видети, озбиљни аргументи засновани на тумачењу археолошких налаза и казивању историјских извора могу се изнети у прилог једне или друге предложене убијације, тако да ово питање остаје отворено, нарочито с обзиром на то да је тек мањи део Градине код Постоња археолошки истражен.

²⁹ Стефан Првовенчани 1999 (2017³), 91, 92.

³⁰ *Исто*, 39, 40. Овде је реч о двору као грађевини, владарском боравишту, што треба нагласити с обзиром на вишезначност овог појма у српском средњем веку. *Двор* (С. Ћирковић), у: *ЛССВ*, прир. Р. Михаљчић и С. Ћирковић.

³¹ Стефан Првовенчани 1999 (2017³), 24, 25.

³² *Исто*, 55, 56.

³³ *Исто*, 75, 76. Преводиоци Стефановог дела на савремени српски језик преводили су углавном ово место речима да су мошти Светог Симеона просвећивале „све крајеве српске земље“. Башић 1924, 59 (1930², 64); Јухас-Георгиевска 1999 (2017³), 75. Међутим, ово место може се превести и у смислу да су мошти просвећивале „крајеве све Српске земље“. Уп. Костић 1923, 44.

образаца. Државу којом су његов отац и он владали, али и српску преднемањинку државу, Стефан Немањић је називао *Српска земља, сва Српска земља или сва Српска земља и Поморска* (ако је сачувани наслов заиста потекао од Стефана као аутора, а не неког каснијег преписивача, што није искључено), а једном приликом је Српској земљи придодано имена историјских области *Диоклиције и Далмације и Травунице*. Ако је сачувани наслов аутентичан, био би то први помен *све Српске земље и Поморске* у наративним изворима, који би претходио и појављивању овог облика у исправама.³⁴ Макар се аутентичност наслова, који је лако могао бити накнадно додат од стране каснијих преписивача, одбацио, треба указати на чињеницу да се новине срећу и у самом тексту Стефановог *Житија Светог Симеона*. Приликом излагања раније историје, желећи да покаже ученост, Стефан је употребио, свакако уз свест о политичко-идеолошкој позадини, развијенији назив. Тако се у делу осим о *Српској земљи и свој Српској земљи* говори о *Српској земљи, и Диоклицији и Далмацији и Травуници*. Облик назива државе који укључује *Српску земљу* и ком се придодaju набројане појединачне приморске српске земље карактеристичан је за исправе Стефана Немањића из периода након краљевског крунисања, а тај манир присутан је и у добром делу сачуваних исправа његових синова и наследника на краљевском престолу.³⁵ Ипак, током владавине краља Стефана Уроша I (1243–1276), усталила се титула по којој је српски владар био *по милости Божијој краљ и с Богом самодржац свих српских земаља и поморских*,³⁶ тако да се у аутентичним исправама његових наследника више не може срести појединачно набрајање српских приморских земаља. Чињеница да се набрајање српских приморских земаља у титулатурама и потписима јавља тек у владарским исправама издатим након краљевског крунисања Стефана Немањића (1217),³⁷ говори о изворној вредности житија за ово питање. На основу расположивих извора може се рећи да се тај манир јавио најпре у једном књижевном делу, а тек онда у исправи, истина делу написаном и исправи издатом од стране једне личности – српског великог жупана и краља Стефана Немањића. Њему су као узор могли служити неки старији дипломатички обрасци, али се до данас нису сачувале исправе које би ту претпоставку потврдиле.

Стефану и Сави Немањићу су морали бити познати дипломатички обрасци присутни у српској владарској канцеларији њиховог времена. У аренги повеље монаха Симеона манастиру Хиландару (1198–1199), чије се уобличавање приписује Сави, говори се о томе како је Немањиним прадедовима и дедовима било од Бога дато да владају **СИУВЬ ЗЕМЛОВЬ СРЪБЬСКОВЬ** (овом *Земљом Српском* – прев. аут).³⁸ На крају повеље великог жупана Стефана Немањића манастиру Хиландару (1199–1200; 1207–1208) налази се крст

³⁴ Фалсификована повеља великог жупана Стефана Немање манастиру Студеници највероватније садржи делове текста аутентичне повеље, али то свакако није интитулација у којој је титулисан као **СТЕФАН НЕМАНАСА САМОДРЖАЦА СРЪБСКІЕ ЗЕМЛЕ И ПОМОРСКИЕ**. *Зборник*, 62.

³⁵ Мишић 2017, 8, 9; Бубало 2019, 249–251.

³⁶ Мишић 2017, 10.

³⁷ Мишић 2017, 8. Први пример набрајања приморских земаља у дипломатичким изворима се среће у интитулацији прве повеље краља Стефана Немањића и његовог сина и наследника Радослава манастиру Жичи (1219–1220), где је владар титулисан као **СТ(Е)ФАНЬ, ПО Б(О)ЖИИ М(И)ЛОСТИ ВЪНЪУНИ ПРВИ КРАЉ [ВЪСЕ СРЪБСКІЕ] ЗЕМЛЕ, ДИОКЛИТИК И ТРАВУНИК И ДАЉМАЦИК И ЗАХЪМИК** (Стефан, по Божијој милости венчани први краљ (све Српске) земље, Диоклиције и Травунице и Далмације и Захумља – прев. аут). *Зборник*, 91. У поређењу са оним у потоњим интитулацијама и потписима, редослед набрајања историјских области у овој интитулацији је необичан, у смислу да је Травуница наведена између Диоклиције и Далмације.

³⁸ *Зборник*, 68. Исте речи наведене су и у аренги повеље великог жупана Стефана Немањића Хиландару (1199–1200; 1207–1208). *Исто*, 80.

самодржавни господин Стефан Немања владао *свом Српском Земљом и Поморском, и Диоклитијом и Далмацијом и Травунијом (всею ср(ь)вьскою землєю. и поморскою. и дѣвклитїєю. и далмациєю. и травзнією)*.⁴⁴ Светитељ Сава, још као млади Растко, био је Богом приведен у Свету Гору од српске земље (шт[ь] ср(ь)вьские землек).⁴⁵ Већ као архиепископ Сава, уочи поласка из Солуна у српске земље, обраћа се свом брату Стефану као самодржавном сапрестолнику Светог Симеона и превеликом жупану свих Српских Земља и Поморских (всѣх[ь] срѣв(ь)ских(ь) земль. и поморѣких[ь]).⁴⁶ Свечано приказујући наводно крунисање Стефана Немањића од стране архиепископа Саве,⁴⁷ Доментијан је писао о венчању (крунисању) и помазању Духом Светим на краљевство, да се зове самодржавни господин кир Стефан краљ (Ико звати се емоу самодржавному г(о)с(поди)ноу курь(ь) Стефану краљу).⁴⁸ На више места у два житија која је написао Доментијан и у различитим контекстима среће и онај уобичајен назив за српску државу – *Српска земља*.⁴⁹

Термин *отачаство* за означавање српске државе јавља се већ у делу Стефана Немањића,⁵⁰ док се сва она места на којим је Доментијан користио овај термин броје у

библиотеци у Бечу под сигнатуром Cod. slav. 57. Јухас-Георгиевска 2001, СХХVI, СХХVII, нап. 196; иста 2003, 118, 119.

⁴⁴ Доментијан 2001, 2, 3. За мишљење по ком је овако формулисан назив настао путем рада каснијег редактора Доментијановог дела, в. Јухас-Георгиевска 2003, 204–206.

⁴⁵ Доментијан 2001, 167, 168.

⁴⁶ Исто, 212, 213.

⁴⁷ За главни ток тумачења расположивих домаћих и страних извора о крунисању в. Руварац 1901, 1–44; Јиречек 1978², 168, 169; Станојевић 1934, 35–46; *ИСН I*, 299–302 (Б. Ферјанчић); као и сводно дело објављено о осмој стогодишњици крунисања Мишић – Радић 2017.

⁴⁸ Доментијан 2001, 249, 250. Српскословенски наводи из Доментијановог *Житија Светог Саве* у овом раду дати су према изд. Т. Јовановић 2001, приређеном на основу *Бечког рукописа*. Као што се види, у *Бечком рукопису* на месту описа Стефановог крунисања нема одређења територијалне садржине Стефанове титуле.

Опширнији на том месту је писар *Пећког* (или *Јагићевог*) *рукописа*, чији је настанак В. Мошин према воденим знацима датирао између 1420. и 1435. године. Јухас-Георгиевска 2003, 108. Његових руку дело у Санкт Петербургу читао је В. Јагић, поредећи га са *Бечким рукописом* у издању Ђ. Даничића. Текстолошким разликама које је том приликом приметио В. Јагић посветио је посебан осврт: Јагић 1873, 8–16. Једна од њих је и то што се у *Пећком рукопису* наводи територијална садржина Стефанове краљевске титуле, те се чита како је архиепископ Сава венчао Стефана и помазао га Духом Светим *ико звати се емоу самодржавному курь Стефану краљу всѣх срѣвских(ь) земль и поморских(ь)*. Јагић 1873, 16. Захваљујући овом запажању В. Јагића, опширнији Доментијанов одељак из дела о Стефановом крунисању нашао се и у преводима на савремени српски језик (Мирковић 1938; Јухас-Георгиевска 2001), који за основу имају *Бечки рукопис*, али истовремено теже да се приближе изгубљеном Доментијановом оригиналу.

С друге стране, анализом варијанти текста бројних других места, показано је да је *Бечки рукопис* у целини ближи оригиналу од *Пећког* који заправо представља знатну редакцију првобитног текста. Јухас-Георгиевска 2003, *passim*. На крају овог разматрања треба истаћи да који год од два рукописа у овом конкретном случају чува оригинални текст, а није немогуће да су у опису крунисања *све српске земље и поморске* доспеле приликом касније редакције, то неће у многоме отежати анализу начина на који је Доментијан именовао српску државу, с обзиром да је истим речима то чинио на више места која се односе како на прошли, тако и на њему савремени период. В. нап. 46, и 55 и 56.

⁴⁹ Доментијан 2001, 167, 168, 190–192; Доментијан 1865, 9, 16, 114, 117.

⁵⁰ Стефан Првовенчани 1999 (2017²), 14 (наслов који будућим читаоцима најављује да се пред њима налази житије Светог Симеона, између осталог, *г(о)с(поди)на же и самодрѣца ш(ть)чствива си все срѣвских(ь) земље и поморских(ь)*, 18, 19, 30, 31, 38, 39, 55, 56, 72–75, 82–93, 98–100.

десетинама.⁵¹ Прво место на ком се у Доментијановом у *Житију Светог Симеона*⁵² среће термин отачаство је уједно и најзанимљивије, будући да се говори о *српском отачаству*, под претпоставком да је сачуван оригинални Доментијанов наслов.⁵³ Осим основног значења којим се означава целина државе, термин *отачаство* могао је имати и други, ужи садржај, будући да је Доментијан писао и само о Диоклитији и Далмацији као о отачаству и рођењу Стефана Немање.⁵⁴ Отачаство је у далеко највећем броју случајева означавало државу порекла (пандан овом изразу у савременом српском језику јесте израз отаџбина), али изузетно и ужи простор, посебан део државне целине из ког је неко потекао.

Осим о периоду владавина великог жупна Стефана Немање, великог жупана и краља Стефана Немањића, као и краљева Стефана Радослава (1227–1234) и Стефана Владислава I (1234–1243), на чије се периоде владавине такође односе догађаји из житија, Доментијан доноси обавештења и о времену у ком је писао своје дело. При крају писања *Житија Светог Саве*, осврнуо се на околности настнка самог дела. Доментијан том приликом записао да је дело настало за време владавине унука Светога Симеона, краља Стефана Уроша I, који је тада у свом отачаству самодржавно владао *свим Српским Земљама и Поморским (всѣми срѣб(ь)скимѣи землѣмаи и поморским(и))*.⁵⁵ Слично обавештење о времену писања Доментијан је оставио и на крају *Житија Светог Симеона*, где је такође наведено како је краљ Стефан Урош I самодржавно владао *свима српским и поморским земљама (всѣми срѣбьскимѣи землѣмаи и поморьскимѣи)*.⁵⁶ За уобичајени назив Српска земља није потребно тражити узор, с обзиром на његову распрострањеност у сачуваним изворима. С друге стране, треба испитати честу употребу облика *све српске земље и поморске* код Доментијана. Управо се од времена краља Стефана Уроша I у исправама усталила терминологија која говори о свим српским и поморским земљама,⁵⁷ те не треба да чуди што, говорећи о свом времену овог владара, Доментијан користи управо те изразе. Међутим, Доментијан се није задржао на томе, већ је ту терминологију пројектовао и у ранији период.

За Доментијана и познијег Теодосија се не може претпостављати да им је био познат највећи број владарских исправа њиховог времена, већ се њихови дипломатички узорци, уколико су постојали, могу тражити у повељама српских владара издатим манастиру Хиландару. Краљ Стефан Владислав I је у повељи манастиру Хиландару (1234–1237?) потписан као **СТЕФАНЪ ВЛАДИСЛАВ С ПОМОКИО Б(О)ЖИСѢ КРА[ЉЪ] ВСѢИ РАШЦѢ ЗЕМЛИ И ДИСКЛИТИЈЕ И ДАЛМАЦИ[Є] И ТРѢВЪНИЕ И ЗАХЛМИЈЕ** (*Стефан Владислав, с помоћу Божијом краљ све рашке земље и Диоклитије и Далмације и Травуније и Захумља – прев. аут*).⁵⁸ Ова повеља је по свему судећи морала бити позната Доментијану, али с обзиром да је у оној прилици када је приступио

⁵¹ Доментијан 1865, *passim*; Доментијан 1998, *passim*.

⁵² Доментијан је и на крају овог дела обавестио будуће читаоце да је оно настало **въ лѣто .sѣѡв. (у лето 6772)**, односно 1263/4. године. Доментијан 1865, 116; Доментијан 1988, 324, 325.

⁵³ Писац наслова (можда Доментијан) обавестио је будуће читаоце да се пред њима налази житије Светог Симеона, између осталог и *обновитеља српскога отачаства (обновителѣ срѣбьскаго отѣчѣства)*. Доментијан 1865, 1; Доментијан 1988, 237.

⁵⁴ На том месту се чита како је Стефан Немања приложио земљи свога отачаства *Диоклитију и Далмацију, отачаство и рођење своје (Диоклитију же и Далмацию, отѣчѣство и рожденик своѣ)*. Доментијан 1865, 23; Доментијан 1988, 254.

⁵⁵ Доментијан 2001, 430, 431.

⁵⁶ Доментијан 1865, 116, Доментијан 1988, 324.

⁵⁷ Мишић 1997, 135; Мишић 2017, 9, 10.

⁵⁸ *Зборник*, 148.

набрајању српских приморских области изоставио Захумље, највероватније се није угледао на повељу, већ на *Житије Светог Симеона* Стефана Немањића, у ком је Захумље такође изостављено. Међутим, ни у том случају није просто преписао назив који је нашао код Стефана Немањића (*српска земља, и Диоклитија и Далмациа и Травунија*), већ је основном елементу (Српска земља) додао и Поморску земљу, притом задржавајући и побројане појединачне српске приморске земље. Комбинацијом у његовом времену устаљеног назива државе и назива који је нашао код Стефана Немањића, Доментијан је добио јединствен, али облик назива српске државе који садржи плеоназам, јер је навео збирни назив *Поморска земља*, а истовремено и набројао појединачне земље, које су се под тим подразумевале.

Најпознији Теодосије, који је своје *Житије Светог Саве* написао највероватније крајем XIII века у манастиру Хиландару,⁵⁹ умногоме је пратио претходно устаљене обрасце, али се код њега могу наћи и извесне новине. У наслову житија стоји да је то житије Светог Саве, *првога архиепископа и учитеља српскога (пръваго архієпископа и оучителя сръвскааго)*, а истим речима светитељ је назван и недалеко од почетка основног текста житија.⁶⁰ Праћење устаљених образаца огледа се у употреби уобичајеног назива *Српска земља*,⁶¹ при чему је само једном употребљен облик у множини – *српске земље*⁶². Ређе је Теодосије користио назив *сва Српска земља*, али је то чинио приликом описа нарочито значајних догађаја као што су смена на престолу уочи Симеоновог одласка на Свету Гору или хиротоније архиепископа Саве.⁶³ О *српским земљама* у множини чита се одмах иза богословског увода, у делу у ком се говори о светитељевом рођењу, где се чита како је Сава био син *великог жупана Немање, владара српског, који самодржавно владаше свим српским земљама што се зову: Диоклитија, Далматија, Травунија (жѡупана великааго Неманк, владыкы сръвскааго, иже самодръжавно владычествовавшѡу вьсѣми сръвьскыми землѡами, еже глаголют се Діоклитіа Далматіа Травѡуниа)*.⁶⁴ С обзиром да је набрајање историјских области у владарским исправама до Теодосијевог времена већ одавно било напуштено, његово помињање ових историјских области на почетку дела сведочи да је желео да покаже стилску свечаност и ученост. Осим тога, постоји извесна разлика у односу на помене старих историјских области који се срећу код претходних животописаца. Раније су те области додаване *Српској земљи* (код Доментијана изузетно *свој Српској земљи и Поморској*), док Теодосије пише како се *све српске земље* под влашћу великог жупана Стефана Немања *зову* именом три старе српске приморске области. У време када је Теодосије писао своје *Житије Светог Саве*, сваки политичко-идеолошки значај наведених области одавно је нестао или постао занемарљив, а знање о њима толико удаљено, да је могао мислити како се ови стари називи могу протегнути на целину српске државе. С друге стране, управно-политички значај *земља* Зете и Требиња био је тада и те како присутан, будући да су оне од 1276. до 1309. године улазиле у састав

⁵⁹ Богдановић 1980, 171. Дело је, са познатом забуном у атрибуцији, издао Ђ. Даничић 1860. године на основу рукописа бр. 26 Народне библиотеке у Београду, а који је уништен у нападу нацистичке Немачке на Краљевину Југославију 1941. године. Настанак рукописа Ђ. Даничић смештао је у XV век. Даничић 1860, III.

⁶⁰ Теодосије 1860 (=1973²), 1, 2; Теодосије 1988, 101, 102.

⁶¹ Теодосије 1860 (=1973²), 78, 80, 81, 82, 97, 101, 120, 121, 131, 153, 177, 179, 201, 203, 214, 216, 217; Теодосије 1988, 159, 160, 160, 161, 162, 162, 173, 175, 190, 190, 198, 214, 231, 232, 248, 250, 258, 259, 260.

⁶² Теодосије 1860 (=1973²), 54; Теодосије 1988, 141.

⁶³ Теодосије 1860 (=1973²), 38, 39, 79, 129, 131; Теодосије 1988, 129, 160, 196, 198.

⁶⁴ Теодосије 1860 (=1973²), 3; Теодосије 1988, 102.

државе краљице Јелене.⁶⁵ Све то указује на то да је Теодосијево набрајање старих историјских области имало преваходно учењачки карактер.

Ма колико представници српских учених кругова имали магловиту представу о територијалном распрострањању старе дукљанске државе, на основу Доментијановог писања се увиђа значај који је придаван њеној најважнијој политичко-идеолошкој тековини – стицању прве краљевске круне којом су крунисани српски владари. Доментијан је архиепископу Сави Немањићу приписао иницијативу која је резултирала крунисањем дотадашњег великог жупана Стефана Немањића за краља, а у Савином обраћању римском папи са молбом да његовом брату пошаље краљевску круну кључни идејни аргумент било је порекло њиховог оца, који се родио у месту званом *Диоклитија, које се зове велико краљевство од почетка (въ мѣстѣ рекомем[ъ] діоклитіи. еже зовет се велико кралкѣство ѡт[ъ] прѣва)*.⁶⁶ Пишући о периоду након окончања грађанског рата између великог жупана Стефана и великог кнеза Вукана, Теодосије је дао општу оцену о територијалном распрострањању српске државе тог времена, оценивши како је *српска земља тада била веома пространа (въ мнозѣ же пространствѣ тогда соуште сръбствѣи землѣ)*.⁶⁷

Уопште узев, код Теоосија је приметан пораст употребе етничког одређења за читав низ појмова, а не само за државу. Владара српске државе он назива *владарем српским*⁶⁸ или *краљем српским*,⁶⁹ а архиепископа Саву Немањића *архиепископом српским*.⁷⁰ Краља Стефана Радослава архиепископ Сава је крунисао и предао му да самодржавно управља *српским скиптром*,⁷¹ док су се приликом битака Свети Симеон и Свети Сава јављали *пред њуковима српских скиптара*.⁷² Манастир Хиландар који су њих двојица подигли у Светој Гори, утврдили су *да се српски манастир зове*,⁷³ а уочи своје смрти Симеон је Сави је заповедио да заврши многе незавршене ствари *за српске цркве*.⁷⁴ За тему рада важно је истаћи Теодосијеве речи о дочеку који је краљ Стефан Радослав припремио стрицу и архиепископу Сави на граници *српске државе (сръбьскыѣ дръжавы)*,⁷⁵ на основу којих се види да се Српска земља у наративним изворима, а свакако и у говору, могла називати и српском државом. Јасно је да су Српску земљу насељавали Срби, али треба приметити да се све до Теодосија, у српској житијној књижевности име српског народа јављало у виду изведених придева. Теодосије је, међутим, писао и о томе како се нико други, осим потомака светих Симеона и Саве, није огосподио, односно стекао краљевску власт, *међу Србима (въ сръблѣхъ)*.⁷⁶ Ранија дипломатичка анализа показала је како је већ у исправама првих краљева из династије Немањића у првој половини XIII века „снажно истакнут национални карактер државе“, и то пре свега путем

⁶⁵ Мишић 1997, 136.

⁶⁶ Доментијан 2001, 247–249.

⁶⁷ Теодосије 1860 (=1973²), 97; Теодосије 1988, 173.

⁶⁸ Теодосије 1860 (=1973²), 12, 21; Теодосије 1988, 109, 116.

⁶⁹ Теодосије 1860 (=1973²), 143, 153, 156, 157, 159, 159, 159; Теодосије 1988, 207, 214, 216, 217, 218, 218, 219.

⁷⁰ Теодосије 1860 (=1973²), 129; Теодосије 1988, 197.

⁷¹ Теодосије 1860 (=1973²), 166; Теодосије 1988, 223.

⁷² Теодосије 1860 (=1973²), 216; Теодосије 1988, 259.

⁷³ Теодосије 1860 (=1973²), 49; Теодосије 1988, 136.

⁷⁴ Теодосије 1860 (=1973²), 56; Теодосије 1988, 143.

⁷⁵ Теодосије 1860 (=1973²), 174; Теодосије 1988, 229.

⁷⁶ Теодосије 1860 (=1973²), 216; Теодосије 1988, 259.

њиховог потписивања као *српских* самодржаца и краљева.⁷⁷ С обзиром на репрезентативност анализираних житија у смислу њихове популарности у средњем веку, може се рећи да је национални дискурс присутан у српској житијној књижевности од почетка XIII века, да временом све више добија на значају, а да свој врхунац достиже у Теодосијевом делу. При томе треба имати на уму међусобни утицај наративних дела и дипломатичких образаца, нарочито видљив код прве двојице животописаца, за које се зна да су и сами састављали и издавали исправе.

Не би требало сумњати у то да су Теодосију као ученом хиландарском монаху биле познате исправе које је српском манастиру на Светој Гори издао краљ Стефан Урош II Милутин (1282–1321). С обзиром на прихваћено датовање писања житија и издавања исправа, као претпостављени дипломатички узор на основу којих је Теодосије могао градити своју терминологију у обзир долазе исправе краља Стефана Уроша II Милутина Хиландару и то: општа хрисовуља са почетка владавине (1282?), хрисовуља о Келији Свете Петке у Тиморанима (око 1300) и хрисовуља хиландарском пиргу на мору (1300. или 1302).⁷⁸ У првој од ових хрисовуља, краљ је потписан као **СТЕФАНЪ ОУРОШЪ ПО МИЛОСТИ БОЖИЈЕИ КРАЉЪ И БОГОМЪ ДРЪЖЬЦЪ СРЪПСКЫ** (*Стефан Урош по милости Божијој краљ и Богом (само)држац српски* – прев. аут), у другој опширније као **СТЕФ(А)НЪ СРЪШЪ В Х(РИ)С(Т)А Б(О)Г(А) БЛАГОВЪРНЫ КРАЉ(Ъ) І С(А)МОДР(Ъ)Ж(Ъ)ЦЪ ВСЪХ(Ъ) СР(Ъ)ПЪ(С)КЫХ(Ъ) ЗЕМ(Ъ)ЉЪ И ПОМ(О)Р(Ъ)СКІХЪ** (*Стефан Урош у Христа Бога благоверни краљ и самодржац свих српских земаља и поморских* – прев. аут), а у трећој једноставно као **ВЪ Х(РИ)С(Т)А Б(О)Г(А) БЛАГОВЪР(Ъ)НИ С(Т)ЕФ(А)НЪ ОУРЪШЪ КРАЉ(Ъ)** (*У Христа Бога благоверни Стефан Урош краљ* – прев. аут).⁷⁹ Осим што је као општа хрисовуља била најузорнија, прва од наведених исправа се и временски највише уклапа у претпостављен Теодосијев дипломатички узор, а управо у њој је употребљено једноставно етничко одређење српског владара као (*само)држца српског*.⁸⁰

Питање сагледавања целине српске државе у житијима може се сагледати и на основу начина на које су животописци именовали њеног црквеног поглавара – архиепископа помесне Српске Православне Цркве. Доментијаново *Житије Светог Саве* насловљено је као житије, између осталог, и *богоносног наставника све Српске земље и Поморске, архиепископа Саве (в(о)гноснога наставника. все ср(ъ)вскіе землк. и поморскыє* □ *архіеп(и)ск(о)па саввы*).⁸¹ Према Доментијану, васељенски патријарх је Саву хиротонисао за *архиепископа свима Српским Земљама и Поморским (ар(ъ)хіеп(и)ск(о)па*.

⁷⁷ Мишић 2017, 8. На том месту је указано на потписе краљева Стефана Немањића (*Стефан краљ и с Богом самодржац српски*) и Стефана Владислава I (*Стефан Владислав помоћу Божијом краљ српски*) у преписци са Дубровчанима. Иста је ситуација и са титулатуром краља Стефана Драгутина (1276–1282–1316), који је такође био *краљ српски* и *самодржац српски*.

⁷⁸ *Зборник*, 277, 331, 349.

⁷⁹ *Исто*, 280, 333, 351.

⁸⁰ Реч *држац* исто је што и *самодржац*, што је српски превод титуле *автократора* коју је носио цар Ромеја. Употребом титуле *самодржца* наглашавана је самосталност и независност српске државе и њеног владара. Мишић 2017, 8.

⁸¹ Доментијан 2001, 2, 3. Јухас-Георгиевска је оценила да је наведени наслов, у ком се говори о Светом Сави као наставнику све Српске земље и Поморске, управо изворна верзија наслова коју је саставио Доментијан. Јухас-Георгиевска 2003, 159–161.

всѣмь срѣв(ь)скимь землямь и поморским[ь].⁸² За српски архиепископски престо свог времена, Доментијан је писао да је то *престо преосвећенога првога архиепископа кир Саве* и да га је држао *унук светога Симеона, преосвећени кир Сава други, а трећи архиепископ српских земаља (прѣосвештенааго прѣвааго арьхипископа кирь Савы прѣстоаь прѣдрѣжештоуемоу такожде вьноукоу светааго Симеона, прѣосвештенемоу вѣтороу сирь Савѣ, а третикому арьхипископу срѣвскихь земль).*⁸³ Код Теодосија, Сава Немањић је на два места једноставно означен као *архиепископ српски*.⁸⁴ Питању начина титулисања и потписивања српских првојерарха у средњем веку и касније посвећена је засебна расправа још у међуратном периоду.⁸⁵ Тада је указано на аутентичан Савин потпис у писму студеничком игуману Спиридону (*милостію божією прѣвви архієпископъ вьсее срѣвскихь земле сава грѣшнїи*), као и на још две Савине титулатуре у исправама чија је аутентичност била, а и до данас остала спорна.⁸⁶ Будући да се Сава као *архиепископ Српске земље и Поморске* титулише само у спорном документу, не може се као коначан одржати став по ком „је већ у доба Светога Саве званична титула српског православног архиепископа била: „архиепископ све српске земље и поморске“, без обзира на ограду да „„поморске земље“ Свети Сава не помиње у своме једном поузданом потпису“. Све док се не реши питање аутентичности спорних Савиних исправа, не може се тврдити да је његова титула садржала све српске земље и поморске. Сигурно је то да се потписивао као *архиепископ све Српске земље*, користећи за територију своје духовне јурисдикције, односно српске државе тог времена, исти назив који је користио и при писању житија свог оца, деценију пре своје архиепископске хиротоније у Nikeји.

Остаје отворено питање из ког разлога Стефан Немањић, а за њим и Доментијан и Теодосије, нису при набрајању приморских српских земаља поменули и Захумље, односно Хумску земљу. Током далеко највећег периода владавине великог жупана Стефана Немање и великог жупана и краља Стефана Немањића, Хумска земља налазила се у саставу њихове државе. Први изузетак је био период краткотрајног сукоба кнеза Мирослава са братом великим жупаном Стефаном Немањом (1190), који је Немања решио у своју корист, а други одметање Мирослављевог сина кнеза Петра, који је у периоду од 1198. године признавао власт угарског краља. Велики жупан Стефан Немањић је 1207. године вратио Хумску земљу у састав своје државе, а осим тога ју је и поделио у управном смислу, чиме је она изгубила пређашњи политички значај. Касније, на таласу

⁸² Доментијан 2001, 199, 200. У речима којим се означава територија над којом се простире духовна власт новог српског архиепископа (све Српске земље и Поморске) нема разлике у *Бечком и Пећком рукопису* Доментијановог дела. Јухас-Георгиевска 2003, 246–248.

⁸³ Доментијан 1865, 116; Доментијан 1988, 324.

⁸⁴ Теодосије 1860 (=1973²), 2, 129; Теодосије 1988, 101, 102, 197.

⁸⁵ Југовић 1934, 253–272.

⁸⁶ *Исто*, 254, 255; в. нап 42. Реч је о уговору Саве Немањића и светогорског Протата о куповини замљишта за виноград у Кареји склопљеном 1192. или 1229. године (*смѣреннїи ѱеромонах Сава м(и)л(о)стїю Б(о)жїєю архїпископъ Срѣвскїи (смерни ѱеромонах Сава, милошїу Божїјом архїепископ српски – прев. аут) у интитулацији, док се потенцијалном прекршиоцу уговореног прети духовном санкцијом која се садржи и од клетве ѱеромонах(а) Сави и м(и)л(о)стїю Б(о)жїєю архїпископа (ѱеромонаха Саве и милошїу Божїјом архїепископа – прев. аут)) и повељи манастиру Светог Николе на острву Врањини из 1233. године (Сава, арьхїепискѣпъ Срѣвскїе Земле (Сава, архїепископ Српске земље – прев. аут) у тексту повеље и Сави Божїјоу милошїю милостїю арьхїепискѣпъ срѣвске земље и поморске (Сава, Божїјом милошїу архїепископ Српске земље и Поморске – прев. аут) у потпису). *Зборник*, 114, 117, 127, 128, са основним аргументима за и против аутентичности и главном литературом о том питању.*

централизације државе коју је предузео краљ Стефан Урош I, потомци кнеза Мирислава сведени су на локалну властелу.⁸⁷ Део исправа краља Стефана Немањића заједно са Диоклетијом, Далмацијом и Травунијом спомиње и Хумску земљу/Захумље,⁸⁸ што не треба да изненађује. Кад год се у сачуваним документима приступило набрајању старих историјских области, набројане су све без изузетка. При изради тих исправа није од великог значаја био степен унутрашњег јединства или управне разбијености Хумске земље, већ истицање Стефанове власти над њом. С друге стране, житије које је Стефан посветио свом оцу није имало сличну намену, а ни крутост при изради као владарске исправе, те је Захумље, односно Хумска земља могла бити изостављена, што је и био случај. У сачуваним исправама краља Стефана Радослава нема помена Хумске земље, мада се она морала подразумевати приликом стварања чудне интитулације у његовој повељи Дубровнику из 1234. године у којој се назива **СТЕФАНЪ ВЪ Х(РИ)С(Т)А Б(ОГ)А ВЪРНЫ КРАЛЪ ВСѢХЪ РАШКИХЪ ЗЕМ(Ь)ЛЬ И ТРЕВОУНИСКИХЪ** (*Стефан у Христа Бога верни краљ свих Рашких Земаља и Травунијских* – прев. аут).⁸⁹ Ни у једној од две сачуване повеље краља Стефана Владислава I које садрже набрајање старих историјских области, Захумље није изостављено.⁹⁰ Примећено је како се у владарским исправама из времена краља Уроша I полако напушта засебно набрајање старих српских историјских области и како се оне збирно означавају као поморске земље.⁹¹ Но, ни то није без изузетка, као што се види из повеље краља Уроша I издате манастиру Пресвете Богородице у Стону (седиште хумског епископа) издате око 1252. године. У интитулацији се чита да повељу издаје **Г<ОСПО>Д<И>НЪ КРАЛЪ И Ћ Б(ОГ)ОМЪ САМОДЪЖЬЦЪ ВСЕ СРЪПЬСКИКЪ ЗЕМЛЕ И ПОМОРЬСКИКЪ И ХЪЛМЬСКИКЪ СТЕФАНЪ ОУРОШЪ** (*господин краљ и с Богом самодржац све Српске Земље и Поморске и Хумске Стефан Урош* – прев. аут), а владар је потписан као **СТ(Е)ФАНЪ ОУР(О)ШЪ ПО М(И)Л(О)СТИ Б(О)ЖИИИ КР(А)ЛЪ СРПСКИХЪ ЗЕМ(Ь)ЛЬ И ПОМОРЬСКИХ(Ь) И ЗАХЪЛМИЕ** (*Стефан Урош по милости Божијој краљ српских земаља и поморских и Захумља* – прев. аут).⁹² Посебно навођење Хумске земље, односно Захумља, дало се објаснити садржајем повеље издате управо Хумској епископији, приликом чега је владар или аутор његове исправе имао потребу да истакне како српски краљ влада и Хумском земљом.⁹³ Стефан Немањић је први међу животописцима набројао старе српске историјске области и том приликом изоставио Захумље. Највероватније да је Доментијан учинио то исто без неког циља, већ једноставно подражавајући свог претходника, притом уклапајући набрајање са тада већ присутним обликом *сва Српска земља и Поморска*. Теодосије је и по том питању опонашао Доментијана, дајући историјским областима доста шире значење, протегнуто на целину српске државе.

На основу свега приказаног може се закључити да су писци српских житија током XIII века имали донекле устаљену, али у неким појединостима и међусобно различиту терминологију, када је у питању именовање српске државе немањићког и

⁸⁷ Мишић 1996, 48–53.

⁸⁸ Реч је о интитулацијама повеља краља Стефана Првовенчаног издатим манастирима Пресвете Богородице на Мљету (1217–1227) (*Захумље*) и Жичи (1219/20) (*Хумска земља*), као и интитулацији писма папи Хонорију III из 1220. године (*Chlumie*). *Зборник*, 91, 108; *Starine* 7, 55.

⁸⁹ *Зборник*, 130.

⁹⁰ Једно набрајање налази се у потпису повеље краља Стефана Владислава I манастиру Хиландару (1234–1237?), а друго у интитулацији његове повеље Дубровнику из 1234/35. године. *Зборник*, 138, 148.

⁹¹ Мишић 2017, 10.

⁹² *Зборник*, 196, 198.

⁹³ Мишић 2017, 9, 10.

преднемањићког периода. Сава Немањић први је написао своје *Житије Светог Симеона* и српску државу у њему именовано називима *сва Српска земља* и *Српска земља*. Ова два назива би се у неку руку могла посматрати и јединствено, али с обзиром на њихову паралелну употребу како у житијима, тако и у исправама, оправдано је и њихово упоредно праћење. Томе у прилог иде и то што се код Саве и познијег Теодосија, а докнекле и код Стефана Немањића, може приметити да се о *свој Српској земљи* говори у описима нарочито значајних догађаја. Сава је у *Житију Светог Симеона* писао о *Поморској земљи*, али у његовом дискурсу то није био део назива српске државе, већ географско одређење простора ком припада *Зета са градовима*, за коју каже како је припадала *Српској земљи*. Сава је и у нормативном делу *Студеничког типика*, чији је *Житије Светог Симеона* саставни део, српску државу називао *сва Српска земља*, исто као и у писму студеничком игуману Спиридону. Назив *Земља Српска* налази се у повељи монаха Симеона манастиру Хиландару, у чијем је састављању Сава највероватније учествовао.

Називе *Српска земља* и *сва Српска земља* користио је и Стефан Немањић приликом писања свог *Житија Светог Симеона*. Међутим, Стефан у свом делу доноси и нови, опширнији назив (*Српска земља и Диоклитија и Далмација и Травунија*), и то приликом излагања историје времена две генерације пре своје. Нов би био и назив *сва Српска земља и Поморска* који се јавља у наслову, у случају да је сачувани наслов потекао од Стефана. Назив српске државе у ком се Српској земљи додају имена приморских историјских области временом је ушао у широку употребу, преко исправа Стефана Немањића из периода након краљевског крунисања, па до исправа његових синова и наследника на српском краљевском престолу. У широком сагледавању питања именовања српске државе значајна је чињеница да се развијени назив, који укључује набрајање историјских области, први пут у изворима среће управо у Стефановом *Житију Светог Симеона*, пре јављања у било којој познатој исправи.

Доментијан је такође користио уобичајен назив *Српска земља*, како у *Житију Светог Саве*, тако и у *Житију Светог Симеона*. На крају писања оба дела Доментијан је оставио по запис о томе да су житија написана за време владавине краља Стефана Уроша I, који је владао *свим Српским земљама и Поморским*, како је овај често титулисан и у званичним исправама, што указује да је Доментијан био упућен у дипломатичке обрасце свог времена. Доментијан је исти назив за српску државу (*све Српске земље и Поморске*) користио и у тексту житија, пројектујући га у период великог жупана Стефана Немањића. Међутим, код Доментијана се може наћи и најразгранатији назив за српску државу у овом приликом анализираним житијима, а вероватно и у српској средњовековној књижевности уопште. Доментијан је за великог жупана Стефана Немању записао да је владао *свом Српском земљом и Поморском и Диоклетијом и Далмацијом и Травунијом*. То свакако није био, нити могао бити званични, а ни незванични назив српске средњовековне државе у било ком периоду, стога што су све тада засебно побројане историјске области, убрајане у *Поморску земљу*. Вероватно је овакав назив државе код Доментијана настао комбиновањем њему најближег назива српске државе (*сва Српска земља и Поморска/све српске земље и поморске*) са набрајањем историјских области које је могао прочитати у *Житију Светог Симеона* које је написао Стефан Немањић. У наслову *Житија Светог Симеона*, Доментијан је писао о *српском отачаству*.

Теодосије је у свом *Житију Светог Саве* писао о *Српској земљи, српским земљама*, а приликом описа нарочито значајних догађаја из историје српске државе и Цркве и о *свој Српској земљи*. Приметно је то да је и Теодосије, онда када је приступио набрајању историјских области у приморју, попут Доментијана то учинио на необичан начин, који не одговара било чему што се среће у другим изворима. Теодосије је писао како велики жупан Стефан Немања *владаше свим српским земљама што се зову:*

Диоклетија, Далматија, Травунија, а тако се свакако нису могле звати све српске земље којим је Немања владао. Код Теодосија је нов и начин именовања који говори о *српској држави*.

Набрајање историјских области у приморју спроведено је на доследан начин само у *Житију Светог Симеона* које је написао Стефан Немањић, српски велики жупан у време када је писао своје дело. Набрајање историјских области у приморју касније је ушло у српску краљевску титулу, а оним набројаним у житију придодато је и Захумље. Познији Доментијан и Теодосије опонашали су манир набрајања приморских историјских области, али начини на које су то учинили указују на чињеницу да су те области изгубиле велики политичко-идеолошки значај који су имале у прошлости, као и да се знање о њима губило током времена. Разматрање могућности угледања Доментијана и Теодосија на набрајање приморских области у познатим исправама показало је да се они нису угледали на наводе из њих, чему сведочи и непрецизност исказа животописаца. Међузависност именовања српске државе у наративним и документарним изворима најприметнија је у делима прве генерације српских животописаца и исправама тог времена, што проистиче из чињенице да су се почетни обрасци развили код првих Немањића, који су непосредно стварали и житија и исправе. Познији животописци Доментијан и Теодосије пратили су те почетне обрасце, што је свакако имало везе и са усменим говором више генерација, али су у своја дела уносили и називе устаљене у њиховом времену, као и оне изразе који се нису градили око речи *земља*, али су јасно указивали на национални карактер немањићке државе.

Извори

ВИИНЈ II – Константин Порфирогенит, *Спис о народима*, Византијски извори за историју народа Југославије, том II, ур. Б. Ферјанчић, Београд 1959, 9–74.

Доментијан 1865 – Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Београд 1865.

Доментијан 2001 – Доментијан, *Житије Светог Саве*, изд. Т. Јовановић, прев. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 2001.

Доментијан 1988 – Доментијан, *Живот Светога Симеона*, у: Стара српска књижевност у 24 књиге, Доментијан: Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, књ. четврта, прир. Р. Маринковић, прев. Л. Мирковић, Београд 1988, 235–325.

Зборник – Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књ. I, 1186 – 1321., прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд 2011.

Костић 1923 – Стеван Првовенчани, *Житије и жизан Светог Симеона*, изд. и прев. Д. Костић, Београд 1923.

Мирковић 1938 – Доментијан, *Животи светога Саве и светога Симеона*, прев. Л. Мирковић, Београд 1938.

Писмо Спиридону – Свети Сава, *Писмо студеничком игуману Спиридону*, у: Свети Сава, *Сабрана дела*, прир. и прев. Т. Јовановић, Београд 1998 (Београд 2018²), 223–229.

Свети Сава 1998 (2018²) – Свети Сава, *Житије светог Симеона*, у: Свети Сава, *Сабрана дела*, прир. и прев. Т. Јовановић, Београд 1998 (Београд 2018²), 147–191.

Starine 7 – Pismo prvovienčanoga kralja srbskoga Stjepana I papi Honoriju III god. 1220., прир. F. Rački, *Starine 7* (1875) Zagreb, 53–56.

Стефан Првовенчани 1999 (2017²) – Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, изд. Т. Јовановић, прев. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999 (Београд – Краљево 2017²).

Студенички типик – Свети Сава, *Студенички типик*, ур. М. Анђелковић и архимандрит Т. Ракићевић, Манастир Студеница 2018. (фототипско издање са преводима на савремени српски, енглески и руски језик)

Теодосије 1860 (1873²) – Теодосије, *Живот Светог Саве*, изд. Ђ. Даничића (са погрешном атрибуцијом), Београд 1860 (=Теодосије Хиландарац, *Живот Светог Саве*, изд. Ђ. Даничић, прир. Ђ. Трифуновић, Београд 1973).

Теодосије 1988 – Теодосије, *Житије Светог Саве*, у: Стара српска књижевност у 24 књиге, Теодосије: Житија, књ. пета, свеска прва, прир. Д. Богдановић, прев. Л. Мирковић, Београд 1988, 99–261.

Литература

Антоновић 2012 – М. Антоновић, *Од Дукље до Зете: Србија и Зета крајем XII и у првој половини XIII века*, БИГ 3 (2012) 85–94.

Благојевић 1983 – М. Благојевић, *Преглед историјске географије средњовековне Србије*, Зборник ИМС 20 (1983) 45–125.

Благојевић 2011а – М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011.

Благојевић 2011б – М. Благојевић, *Немањићи и државност Дукље, Зете, Црне Горе*, Зборник МС за историју 83 (2011) 7–24.

Богдановић 1980 – Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980.

Богдановић 1986 – Д. Богдановић, *Свети Сава*, предговор у: Свети Сава: Сабрани списи, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. друга, прир. Д. Богдановић, Београд 1986, 7–28.

Богдановић 2006 – Д. Богдановић, *Књига о Косову*, Београд 2006.

Бубало 2019 – Ђ. Бубало, *Територијална компонента краљевске титуле Немањића*, у: Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића, Београд 2019, 245–290.

Даничић 1860 – Ђ. Даничић, предговор, у: Теодосије, *Живот Светог Саве*, изд. Ђ. Даничић (са погрешном атрибуцијом), Београд 1860 (= Теодосије Хиландарац, *Живот Светог Саве*, изд. Ђ. Даничић, прир. Ђ. Трифуновић, Београд 1973), III–VII.

Даничић 1865 – Ђ. Даничић, предговор, у: Доментигијан, *Живот Светог Симеуна и Светог Саве*, изд. Ђ. Даничић, Београд 1865, VII–XIX.

Динић 2003 – М. Динић, *О називима средњовековне српске државе*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 161–171.

ИСН I – Историја српског народа, прва књига, ур. С. Ћирковић, Београд 1981.

Jagić 1873 – V. Jagić, *Kritički dodatci tekstu života svetoga Simeuna i svetoga Save*, Starine JAZU 5 (1873) 9–21.

Јиречек 1978² – К. Јиречек, *Историја Срба²*, прва књига, Београд 1978.

Јиречек – Радоњић 1978² – К. Јиречек, Ј. Радоњић, *Историја Срба²*, друга књига, Београд 1978.

Јовановић 1998 (2018²) – Т. Јовановић, *Свети Сава*, предговор, у: Свети Сава, Сабрана дела, прир. и прев. Т. Јовановић, Београд 1998 (Београд 2018²), VII–XXXII.

Југовић 1934 – М. Југовић, *Титуле и потписи архиепископа и патријарха српских*, Богословље 9 (1934) 253–272.

Јухас-Георгиевска 1999 (2017²) – Љ. Јухас-Георгиевска, *Стефан Првовенчани и његово дело*, предговор, у: Стефан Првовенчани, Сабрана дела, изд. Т. Јовановић, прев. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999 (Београд – Краљево 2017²), XVII–CXVI.

Јухас-Георгиевска 2001 – Љ. Јухас-Георгиевска, *Књижевно дело јеромонаха Доментијана*, предговор, у: Доментијан, Житије Светог Саве, изд. Т. Јовановић, прев. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 2001, VII–СХХХIV.

Јухас Георгиевска 2003 – Љ. Јухас-Георгиевска, *Живот Светог Саве од Доментијана. Историја текста*, Београд 2003.

Калић 1988 – Ј. Калић, *Столно место Србије*, Новопазарски зборник 12 (1988) 13–22.

ЛГТ, ред. С. Мишић – *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, ред. С. Мишић, Београд 2010.

ЛССВ, прир. Р. Михаљчић и С. Ћирковић – *Лексикон српског средњег века*, прир. Раде Михаљчић, Сима Ћирковић, Београд 1999.

Марјановић-Душанић 1994 – С. Марјановић-Душанић, *Запис старца Симеона на „Вукановом“ јеванђељу*, Старице 43/44 (1994) 201–210.

Мишић 1996 – С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996.

Мишић 1997 – С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, Годишњак за друштвену историју 2/3 (1997) 133–146.

Мишић 1998 – С. Мишић, *Историјска географија у житијима Св. Симеона и Св. Саве*, у: Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 93–105.

Мишић 2014 – С. Мишић, *Историјска географија српских земаља од 6. до половине 16. века*, Београд 2014.

Мишић 2017 – С. Мишић, *Титула српског краља у држави Немањића*, у: Српска краљевства у средњем веку, Краљево 2017, 7–13.

Мишић 2021 – С. Мишић, *Историјско-географска истраживања средњовековних српских земаља*, Методолошки и историографски прилози, Београд 2021.

Мишић 2022 – С. Мишић, *Историјска географија српских земаља (VI–XVI век)*. Друго допуњено издање, Београд 2022.

Мишић – Радић 2017 – С. Мишић, Р. Радић, *Србија 1217*, Београд 2017.

Мркобрад 2000 – Д. Мркобрад, *Стефан Немања и традиција рашког епископског средишта*, у: Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање, Београд 2000, 249–258.

Поповић 1987 – М. Поповић, *Стари град Рас*, Београд 1987.

Роровић 1999 – М. Роровић, *Tvrđava Ras – The Fortress of Ras*, Београд 1999.

Поповић 2000 – М. Поповић, *Владарско боравиште Стефана Немање у Расу*, у: Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање, Београд 2000, 233–247.

Руварац 1901 – И. Руварац, *Одломак из написане пре 1891. расправе о главним моментима у животу св. Саве, првог српског архиепископа*, ЛМС 208/4 (1901) 1–44.

Станојевић 1934 – С. Станојевић, *Стеван Првовенчани*, Годишњица Николе Чупића 43 (1934) 1–56.

Трифунковић 2001 – Ђ. Трифунковић, *Ка почецима српске писмености*, Београд 2001.

Ћирковић 1997 – С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997.

Ћирковић 2000 – С. Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, у: Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви – историја и предање, Београд 2000, 20–29.

Ферјанчић 2000 – Б. Ферјанчић, *Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века*, у: Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви – историја и предање, Београд 2000, 31–45.

THE SERBIAN LANDS IN THE LIVES OF SAINT SIMEON AND SAINT SAVA

There are several lives dedicated to St. Simeon and St. Sava written in the 13th century by Sava Nemanjić, Stefan Nemanjić, Domentijan and Teodosije. This paper analyzes how in these lives the Serbian medieval state is named. The authors of the 13th century Serbian lives had a somewhat established, except in some particulars, terminology when it comes to naming the Serbian state. Sava Nemanjić was the first to write his *Life of St. Simeon*, in which he names the Serbian state as *Entire Serbian Land* and *Serbian Land*. In *The Studenica Typikon*, of which the *Life of St. Simeon* is an integral part, the Serbian state is called *Entire Serbian land*, just as in the *Letter to the Abbot of Studenica*, Spiridon. The name *Serbian Land* is found in the charter of the monk Simeon to the Hilandar monastery, in which establishing Sava was involved.

Stefan Nemanjić in his *Life of St. Simeon* also uses the names *Serbian Land* and *Entire Serbian Land*. In his work, however, Stefan introduces a new, more extensive name that reads *Serbian Land and Dioclitia and Dalmatia and Travunia*, in the presentation of history of the period two generations before his own. The name of the Serbian state, in which the names of the historical coastal areas are added to the Serbian Land, was widely disseminated over time, through the documents of Stefan Nemanjić from the period after his coronation as king and through the documents of his sons from the period of their reign. In a broad overview of the issue of naming the Serbian state, it is important fact that the developed name, which includes the enumeration of historical areas, appears for the first time precisely in Stefan's *Life of St. Simeon*, before it appears in any known documentary source.

Domentijan also uses the common name *Serbian Land*, both in *Life of St. Sava* and *Life of St. Simeon*. At the end of both works, Domentijan left a note stating that the lives were written during the reign of King Stefan Uroš I, who ruled over *All Serbian Lands and Maritime Lands*, as the latter is often titled in official documents. Domentijan uses the same name for the Serbian state (*All Serbian Lands and Maritime Lands*) in the text of his life, projecting it to the time of the great župan Stefan Nemanjić. In Domentijan's work, however, one finds the most extensive name for the Serbian state in the lives analyzed at this time, and possibly in Serbian medieval literature in general. Domentijan refers to the time of the great župan Stefan Nemanja, who, as he writes, ruled over the *Entire Serbian Land and Maritime Land and Dioclitia and Dalmatia and Travunia*, which certainly was not and could not be the official name of the Serbian medieval state in any period. The reason is that the listed historical areas belong to the Maritime Land. This name was probably created by Domentijan by combining the name of the Serbian state closest to him (*Whole Serbian Land and Maritime land/All Serbian Lands and Maritime Lands*) with the enumeration of historical areas he could read in Stefan Nemanjić's *Life of Saint Simeon*. In the title of *Life of St. Simeon*, Domentijan speaks of the *Serbian fatherland*.

In his *Life of St. Sava*, Teodosije wrote about the *Serbian Land*, *Serbian Lands*, and when describing particularly significant events from the history of the Serbian State and Church, he also wrote about the *Entire Serbian Land*. It is noticeable that when Teodosije began to enumerate the historical areas on the coast, like Domentijan, he did it in an unusual way that does not correspond to what is found in other sources. He writes that the great župan Stefan Nemanja ruled over *All Serbian lands which are called: Dioclitia, Dalmatia, Travunia*, and these are certainly not all Serbian lands he ruled. Teodosije introduces a new way of naming by using the term *The Serbian State*.

The enumeration of historical areas in the littoral was carried out consistently only in the *Life of St. Simeon*, written by Stefan Nemanjić, the Serbian great župan, at the time of writing his work. The enumeration of the historical coastal areas later entered the Serbian royal title, and

Zahumlje was added to the areas enumerated in the Life. The later Domentijan and Teodosije imitate the manner of enumerating historical coastal areas, but the way they do it indicates that these areas have lost the great political-ideological importance they had in the past, and that the knowledge about them has been lost in the course of time. The examination of the possibility that Domentijan and Teodosije followed the enumeration of the coastal areas in the known documents showed that they did not follow the statements of these documents, which is also evidenced by their inaccuracy. The interdependence of the names of Serbian states in narrative and documentary sources is most striking in the works of the first generation of Serbian biographers and documents of that period, which comes from the fact that the first patterns were developed by Sava and Stefan Nemanjić, both of them writing both biographies and documents. The later biographers Domentijan and Teodosije followed these initial patterns, which certainly had something to do with the oral speech of several generations, but they included in their works the names established in their time, as well as those expressions that were not built around the word *land*, but clearly indicated the national character of the Nemanjić state.